

UN RECEPTARI DEL SEGLE XVI, LA CONCÒRDIA DE BARCELONA DE L'ANY 1587, A LA BIBLIOTECA EPISCOPAL DE VIC

MIQUEL YLLA-CATALÀ I GENÍS

En aquest treball es vol deixar constància de la troballa d'un receptari farmacèutic del segle XVI en la Biblioteca Episcopal de Vic, al qual mancaven un nombre de pàgines que dificultaven la seva identificació. Després d'una comparació amb altres receptaris de la mateixa època s'ha pogut concretar que es tractava d'un exemplar de la tercera Concòrdia de Barcelona editada l'any 1587. Es comenten diferents característiques d'aquest exemplar i es fa esment del seu contingut, en especial de la formulació del metge vigatà Bernat de Granollachs.

The purpose of this work is to publicize the discovery in the Vic Bishop's Library of a 16th century book of pharmaceutical formulas with some pages missing, a fact that made proper identification somewhat difficult. Further to the matching of its contents with that of similar books from the same period, the fact emerged that it was a copy of the third Barcelona Concòrdia (Agreement), published in 1587. Several features of this copy are discussed and mention is also made of its contents, including mostly formulas by the Vic physician Bernat de Granollachs.

La Biblioteca Episcopal de Vic és un dels centres documentals més rics i poc coneguts que té el país. Fou fundada pel bisbe Veyan i Mola a començaments del segle XIX. Aquest prelat, un home destacat en el món de la Il·lustració, abans d'ocupar la seu de Vic havia estat canonge de Tarragona i Saragossa. En crear la nova biblioteca hi aportà tots els seus llibres que de seguida es completaren amb els llibres de la biblioteca del convent que els jesuïtes tenien a la ciutat de Vic. L'orde havia estat suprimida pel rei Carles III als regnes hispànics l'any 1767 i dissolta pel papa Climent XIV l'any 1773. El bisbe nomenà bibliotecari al pare Lluçà Galliçà, jesuïta exclaustrat que havia fugit a Itàlia on havia estat bibliotecari del duc de Ferrara. Aquest home, ric en erudició i gran expert en llibres, fins el punt que Napoleó li oferí la direcció de la biblioteca de París, fou una peça clau en la constitució del nou centre. No sols pels llibres personals que també hi aportà sinó per aquells que per encàrrec del bisbe comprà per tot Europa. Posteriorment la biblioteca s'ha anat enriquint amb altres aportacions i llegats d'altres bisbes i estudiosos que hi han treballat. Al segle XIX aquesta biblioteca va esdevenir un centre prestigiós d'estudi que ajudà a la preparació intel·lectual d'eminentes personatges com: Jaume Balmes, Antoni M. Claret i Jacint Verdaguer, entre altres. Avui tota la riquesa documental que aquest centre pot aportar s'ha vist completada pels arxius que s'apleguen en totes les sales de la part alta del claustre de la Catedral vigatana i del Palau Episcopal.

Sols a tall de petita descripció és bo fer constar que entre els arxius s'hi troba l'arxiu Capitular que a més de cinc papirs de butlles papals, conserva bona part de la producció de l'escriptori de la Catedral i un nombre important de documents anteriors a l'any mil. Completen els arxius: el notarial, podem dir complet des de l'any 1230 fins als nostres dies, l'arxiu de la mensa episcopal, l'arxiu de la Vegueria de Vic i diferents arxius parroquials.

Els llibres de la biblioteca que avui trobem fixats i ordenats són amb preferència aquells que són de consulta regular i d'ús preferent per als investigadors i d'una manera especial els llibres de contingut religiós, jurídic, històric i artístic i els que fan referència a personatges importants vinculats a la història de la ciutat o de la diòcesi. A més s'hi troben una hemeroteca local molt documentada i diferents biblioteques particulars, provinents de donacions, que per voluntat dels donants o per l'interès que té el seu estudi, es mantenen en la seva unitat. Completa l'aplec una quantia nombrosa de llibres que podem anomenar sense classificar.

Entre aquests darrers llibres, en un reduït grup de llibres de medecina, va aparèixer un receptari relligat en pergami en molt mal estat de conservació que de bon començament ja es veia que, en mancar-hi les primeres i les darreres pàgines, seria difícil la seva datació i identificació. D'entrada el text no coincidia amb els receptaris que teníem més a mà, com eren la primera Concòrdia de Barcelona, ja que la lletra no era gòtica i la numeració de les planes era amb números àrabs. El tipus de lletra era ja més semblant a l'emprat en la primera farmacopea Valenciana (1601) i en la farmacopea de Joan d'Alós (1686). Aquest fet no aportava gaires aclariments ja que en aquestes èpoques els tipus de lletres eren molt semblants a tot arreu i el text no s'ajustava a cap d'aquestes obres.

I I D E M C O L L E G I I P H A R M A C O P O L A -
rum Consules In Suam Concordiam.

Empedocli magnò fuerat Concordia primum
Principium rerum, solaq; cuncta mouens.
Sola putabatur Lapidés, Animalia, Plantas,
Ac sedem celsi constituisse Iouis.
Empedoclem sequimur, cuius Concordia mundi
Causa fuit magni: Nostra salutis erit.
Corporis hæc elementa reget: si sciet ullum
Ad Pacis leges omnia mitis aget.

Una lectura més atenta de la primera pàgina conservada posava en evidència que es tractava d'una Concòrdia (figura 1, revers de la pàgina). Aquesta circumstància acotava en gran part la seva identificació. Amb aquest nom sols hi apareixeren les concòrdies de les ciutats de Barcelona i Saragossa. Descartades les dues primeres concòrdies de Barcelona ja que la impressió és amb lletra gòtica, les tasques de comparació es van concretar en la tercera concòrdia de l'any 1587. No es disposava de cap exemplar autèntic per a poder fer la comparança però amb

l'ajuda de la bibliografia i gràcies als estudis de Duran i Desumvila publicats per Suñé i Arbussà es va poder comprovar que els índexs eren coincidents i que també coincidien el nombre de preparats en algunes de les setze seccions del receptari que es comprovaren. S'imposava fer un estudi detallat confrontant el text amb el d'algun dels exemplars complets que es coneixen. L'exemplar s'ha comparat amb dues concòrdies que es troben a la biblioteca del Dr. Josep Esteve i amb tres exemplars que hi ha a la Biblioteca del Col·legi de Farmacèutics de Barcelona. Després d'aquesta comparança ja no hi havia dubte que es tractava d'un nou exemplar de la tercera Concòrdia de Barcelona impresa a Barcelona segons privilegi del Col·legi d'Apotecaris del 18 de juliol de 1587 donat pel lloctinent i capità general de Catalunya i comtats de Roselló i Cerdanya D. Manrique de Lara als cònsols Bernat Domènech i Joan Benet Pau i editada a la tipografia d'Humbert Gotard.

La Concòrdia de Barcelona de l'any 1587

Aquesta Concòrdia ha estat perfectament estudiada. Es tracta de la més ben acabada de les tres Concòrdies que van editar-se al segle XVI. El receptari complet consta de quatre pàgines inicials, dues-centes tretze pàgines numerades de receptari i set pàgines amb els índexs. Es troba relligat en pergamí, tot ell és escrit en llengua llatina llevat del permís d'impressió que és en català i la numeració és amb caràcters corrents aràbics. Algun llibre, que no és el cas del que s'estudia, està relligat amb fulls en blanc per facilitar-hi anotacions. En aquests casos el llibre té un aspecte d'un gruix molt diferent.

La primera plana, que reproduïm aquí sota, té un gravat amb un escut heràldic ornat amb elements vegetals, les quatre barres de fons i una figura de santa Magdalena amb un llibre. El text que emmarca per sobre l'escut diu:

Concordia Pharmacopolarum Barcinonensium de componendis medicamentis compositis quorum in Pharmacopoliis usus est super accurate recognita diligenter expurgata et antiquae integritati fideliter restituta. Consulibus Collegii Pharmacopolarum Bernardo Domenech & Ioanne Benedicto Pau.

I dessota l'escut continua:

Cum licentia et privilegio. Barcinone Typis Huberti Gotard. Anno à Nativi. Dñi. 1587

Continuen tres pàgines que inclouen: Una justificació de l'edició que fan els cònsols i una relació dels errors.

Segueix la part de receptari pròpiament dita, que com hem apuntat té dues-centes tretze pàgines. El formulari està dividit en les següents seccions:

- I De confectionibus opiatis.
- II De confectionibus aromaticis.
- I De trochicis.
- IV De eclegmatis id est lingtibus.
- V De conditis.
- VI De sirupis, mivis et robs.
- VII De infusionibus et decoctionibus.
- VIII De medicamentis solutivis.
- IX De pilulis.
- X De colliriis.
- XI De oleis per expresionem factis.
- XII De oleis per impresionem factis.
- XIII De oleis per resolutionem factis.
- XIV De unguentis.
- XV De ceratis.
- XVI De emplastris.

Si agafem la relació tal com figura en l'índex es pot veure que els noms canvien lleugerament i no té interès analitzar aquestes diferències. La realitat és que el número de fórmules de cadascuna de les seccions a vegades és difícil de concretar amb exactitud ja que no hi ha una separació clara entre dues fórmules seguides i algun cop sols hi figura el nom del medicament que cal preparar segons una tècnica ja descrita. En total podem dir que en l'edició completa de la Concordia hi trobem tres-centes setanta formulacions que segons Duran i Desumvila apleguen sis-centes disset drogues simples: 513 del regne vegetal, 46 del regne mineral i 58 del regne animal.

Si analitzem els diferents autors de les formulacions trobarem que n'hi ha uns pocs de majoritaris amb cinc fórmules o més com:

Messué (177 i diferents olis), Nicolai (55), Galeni (20), Rhazzis (11), Arnaldus de Vilanova (6), Avicennae (6), Guido Cauliac (6) i Joannis de Vigo (5).

Amb menys fórmules trobem:

Gilaberti Anglici (3), P. Arginetæ (2), J. Jacobus Manlio (2) i sols amb una altres cèlebres metges o apotecaris com: Albanus Torino, Albus Petrus, Anselmus de Janua, Petrus de Appono, Arnaldus Stephanus, Bartolomeo Montagnana, Benedictus Papa, Bernardus de Bertapalia, Bernardus de Casaldovolo, Bernardus Granollach, Chistoforus Georgius de Honestis, Gentilis de Fulgineo, Anglicus Gilabertus, Guillemus Plasentinus de Saliceto, Guillemus de Varignana, Guillelmus de Vinario, Haly, Jacobus Sylvius, Papa Johannus, Petrus de Largelata, Agustinus Ninphus, Alexander Trallianus, Rogerus i un nombre de preparacions que cal fer «*secundum usi*».

Té un interès evident per a l'entorn de la ciutat de Vic la formulació que hi aporta Bernat de Granollachs. Aquest autor aportà formulacions a les tres Concòrdies de Barcelona que creiem d'interès i utilitat transcriure:

48 De Confectionibus DIA SATYRION DOMINI BERNARDI Granollachs Barcinonēsis Medici.

R Radicū Eryngij cōditarū }
Testicul. Vulpis cōditarū } *ān. unciam unam.*

Auellanarum _____
Amygdalorū mundorū _____
Granorū Pini sylvestris _____ } *ān. unciam semissem.*
Caudarum Scincorum cū
renibus _____

i Nucis Indicæ _____ } *drachm. tres, scrupulos
duos, et grana quinque.*
Gingiberis _____ } *ān. drachmas tres.*
Piperis longi _____

Seminis Pastinacæ _____
Seminis Bulbi _____
Seminis Rapæ _____ } *ān. drachmas duas, &
semissem.*
Seminis Erucae _____
Staphidis agricæ _____

*Confice ex aquis portionibus Syrupi ex Gingibere, &
Aqua vitæ electa, horūque mistorum quantitate con-
uenienti ad Mellis redige crassitudinem.*

i Nucem Indicam ab hoc Auctore Moschatam dici iudicamus.

Syrupum ex Gingibere existimamus assumendum, quo Gingiber conditum viride ex India aduehitur, cui admixta aqua vitæ, artificiosè absumenda coctura est, vt Confectio fiat firmior, mirūque corruptioni obnoxia.

En la primera Concòrdia, la formulació es troba en el foli xxxvii.

«Dia Satiricon» del qual el mestre Bernat de Granollachs en féu grans lloances.

Pren:

Avellanes		
Ametlles pelades	de cadascun	0,5 unces
Nou de coco		3 dracmes i 2 escrúpols i 5 grans
Gingebre		
Pebre llarg	de cadascun	3 dracmes
Llavor de pastanaga		
Llavor d'escil·la		
Llavor de rave	de cadascun	dracmes 2,5
Arrels de panical i		
Confecció de salep	de cadascun	1 unça
Llavor de Ruca		
Estafisàgria	de cadascun	2,5 dracmes
Cues de cocodril del Nil	recents	0,5 unces

Elabora-ho en forma d'opiata amb xarop de gingebre i aiguardent, de cadascun, a parts iguals; afegeix-hi grans de pi silvestre. Mitja unça a l'hora d'anar a dormir.

Segueix a aquesta formulació:

«Dia Satiricon»

És convenient per a totes les debilitats dels ronyons. Segons Nicolau, excita forçament la libido, com ja s'ha dit en altra ocasió, i també la restableix ràpidament. Es troba a l'Antidotari Universal.

Pren:

Agafa salep fresc, arrel de pastanaga, nou de coco, pistatxos, panical, pinyons pelats, de cadascun 12 dracmes i 200 grans, anís, llavor de ruca, centidònia, de cadascun 5 dracmes, canyells, cues fresques de cocodril del Nil, llavor d'escil·la de cadascun, 2,5 dracmes, almesc 0,5 grans. Fes-ho així: en una quantitat suficient de mel escumada posa el salep, l'arrel de pastanaga i el panical, afegeix cadascun d'ells per separat sobre l'esmentada mel, ben trinxats, i barreja-ho tot bé amb una espàtula i fes-ho bullir una mica. Després tira-hi els pinyons, els pistatxos i la nou de coco, ben trinxats i quan ja ha bullit una altra mica, treu-ho del foc i afegeix-hi les pólvores de les altres espècies esmentades, tot barrejant-ho bé, i per acabar posa-hi l'almesc dissolt en aigua de roses, i un cop acabat es guarda per al seu ús. S'ha d'administrar a la nit, junt amb vi dolç, o bé amb una cullerada de vi aromàtic.

Aquest preparat, realitzat a manera d'electuari, triturat i barrejat amb mel, es cou convenientment i un cop tret del foc s'ho posa les pólvores dels simples que has de triturar, una vegada ben trinxats, com altres vegades s'ha dit. Conserva-ho en un recipient amb broc. Se'n dona tres dracmes al matí i al vespre, amb vi aromàtic o vi dolç cuit.

A la segona Concòrdia de Barcelona (1535) la recepta que aporta Bernat de Granollacs és igual que la de la primera Concòrdia (1551).

La formulació de la tercera Concòrdia, que es troba en la pàgina 48, és molt semblant a les anteriors però ordenada. S'han agrupat els components simples del mateix però, per exemple, a les avellanes i ametlles se li han afegit els pinyons que es trobaven a l'explicació de la forma de preparar-la. A simple vista podria semblar que se li ha afegit un nou component i no és així, com també passa amb les cues de *scincus*. També s'han ajuntat les arrels i les llavors, ja que la llavor de *bauciae* i la de *pastinaca* són sinònimes.

Quant a la forma d'elaborar la recepta, també hi trobem petits canvis. L'excipient és el mateix però amb la precisió que s'hi va afegint la barreja de xarop de gingebre i aiguardent a parts iguals fins que prengui consistència de mel, cosa que en les dues formulacions anteriors sols indica a la manera d'opiata, que també tenia aquesta consistència.

En la redacció d'aquesta recepta podem apreciar que els redactors del text van optar per un perfeccionament de l'exposició de la fórmula, més ordre i també claredat, millores que trobem en tot aquest tercer exemplar de la Concòrdia.

El text traduït és el següent:

Pren:

Arrel de panical (*Eryngium campestre*), confitada

Arrel de botonets de ca (*Orchis mascula*), confitada

a parts iguals, una unça

Avellanes

Ametlles pelades

Pinyons

Cua de llangardaix del Nil amb els ronyons

a parts iguals 0,5 unces

Nou moscada

tres dracmes, 2 escrúpols i 5 grans

Gingebre

Pebre llarg

a parts igual, 3 dracmes

Prepara-ho amb proporcions de parts iguals de Xarop de Gingebre i Aiguardent en quantitats convenients fins a la consistència de mel.

La fórmula no és pas una gran aportació a la terapèutica de l'època però si un índex del prestigi que com a metge tenia en aquells moments Bernat de Granollachs, nascut a Vic l'any 1421. Astròleg i mestre en Medicina, metge de la reina Maria, muller d'Alfons el Magnànim, i autor d'un llunari i repertori del temps, llibre que s'imprimí en català i en llatí (1485) i després en castellà (1488). Fou una obra molt popular, profusament il·lustrada que tingué diferents reedicions.

La comparació d'un exemplar complet amb el que havíem trobat a la Biblioteca Episcopal de Vic ha posat en evidència una colla de mancances en aquest exemplar de la tercera Concòrdia objecte del nostre estudi i que a primera vista no s'havien detectat. Aquesta anàlisi ens ha portat a poder concretar que faltaven completes les tres primeres fulles; la primera pàgina que ja hem detallat amb el gravat, la segona on hi ha el permís i l'aprovació del bisbe Joan Dimas i en el revers el privilegi del rei Felip redactat en català, i un tercer full amb els motius de la publicació pels apotecaris del Col·legi Bernat Domenech i Joan Benet Pau. La

darrera pàgina d'aquesta introducció ja es troba en el llibre encara que en molt mal estat de conservació.

De les dues-centes tretze pàgines de receptari n'hi manquen vint-i-tres, onze són fulles a banda i banda i la darrera ja agafa per un cantó la conclusió de l'obra abans de començar els índexs. Numèricament corresponen a les pàgines: 99/100, 119/120, 121/122, 123/124, 129/130, 131/132, 133/134, 191/192, 193/194, 207/208, 209/210 i 213. En els índexs del final manquen dues pàgines en l'índex de drogues simples i una fulla en l'índex de preparats amb fórmules. És bo comentar que aquesta mancança en l'índex s'havia solucionat amb un índex manuscrit que era fàcil de transcriure seguint les fórmules del text. Avui la lectura d'aquest índex es fa difícil pel seu estat de conservació i pèrdua d'intensitat de l'escriptura.

Avaluació de la troballa

És d'interès conèixer el número d'exemplars que avui sabem que es conserven d'aquesta edició de la Concòrdia de 1587. En un treball publicat per Àngel Martínez a *Farmàcia Nueva* l'any 1950 detecta l'existència de nou exemplars, alguns d'ells incomplets. Una anàlisi acurada d'aquesta llista i una posterior recerca dels exemplars que avui podem localitzar feta per Josep M. Suñé i Arbussà amplia la llista a vint-i-tres exemplars a tot el món quasi tots localitzats en diferents biblioteques del país tret dels que es troben a: la Wellcome Historical Library de Londres, al British Museum, a la National Library of Medicine de Maryland i un exemplar singular amb cinc fulles manuscrites que hi ha a la Facultat de Farmàcia de París. No hi ha notícia que avui es coneguim més exemplars. Més aviat s'ha detectat un possible canvi de lloc en algun d'ells. Per exemple un dels exemplars de la Biblioteca del Dr. Josep Esteve és de compra relativament recent i podria estar entre els exemplars identificats. Aquest, diguem-ne nou, exemplar s'afegiria a la llista i pot ser que donar-lo a conèixer estimuli la recerca en biblioteques i arxius no específics en els camps de la farmàcia o de la medicina on encara avui podem descobrir-hi llibres de l'antigor poc coneguts.

Gràcies a l'ajuda i la col·laboració dels responsables de la Biblioteca del Dr. Josep Esteve s'ha pogut disposar de les fotografies de les pàgines que mancaven en l'exemplar descobert i s'ha començat la labor de restauració tant en el relligat com en les diferents pàgines del text. Les fotografies s'han passat a un ordinador pel sistema d'escàner i després s'han imprès sobre paper vell. A la fi, aquestes pàgines quedaran perfectament identificades en el nou llibre que passarà a enriquir la col·lecció de llibres del segle XVI de la Biblioteca Episcopal de Vic.

BIBLIOGRAFIA

GROS I PUJOL, Miquel. «La Biblioteca Episcopal de Vic, 175 anys al servei de la nostra cultura». *Ausa*, vol. IX (1880-1881).

SUÑÉ ARBUSSÀ, J. M. *Las Concordias de Barcelona del Siglo XVI*. Discurs d'ingrés a la Reial Acadèmia de Farmàcia de Barcelona, 17 de març 1977.

DUCH TOREN, Montserrat. *Traducció de les Concòrdies catalanes*. En premsa, 1999.